ENKELE MISVATTINGEN EN MISVERSTANDEN IN EN ROND HOOFDSTUK IV VAN HET RAPPORT VERDAM

door Prof. A. B. Frielink

1 *Inleiding*

Zoals bekend, behandelt hoofdstuk IV van het rapport Verdam¹⁾ de jaarrekening van ondernemingen.

Nu de discussie naar aanleiding van dit rapport op gang is gekomen en er gelegenheid is geweest de voorstellen van de Commissie te laten bezinken, kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat een aantal misverstanden ten aanzien van de jaarrekening van ondernemingen ten gevolge van het in hoofdstuk IV van het rapport gestelde en van de bespreking daarvan in tijdschriften en op studievergaderingen, bezig zijn zich vaste voet te verwerven. Het gaat hier niet voornamelijk om misvattingen die met en door het rapport zouden zijn ontstaan. Veeleer is het mijn gevoelen dat het vooral om oude en hardnekkige misvattingen gaat, die nu echter dreigen gecanoniseerd te worden.

Het bestek van een tijdschriftartikel is te enenmale onvoldoende om diep in te gaan op de casuïstiek die nu eenmaal zeer nauw met het onderwerp verbonden is. Ik wil me daarom beperken tot een behandeling ten principale. Het feit dat een ietwat provocerende titel voor deze beschouwing is gekozen, gelieve de lezer te zien als direct uitvloeisel van de wens dat velen, daardoor geprikkeld, hun mogelijk afwijkende opvattingen zullen kenbaar maken.

2 *Uitgangspunten van de Commissie*

Uit het in bespreking zijnde hoofdstuk kunnen enkele desiderata, die de Commissie heeft gesteld, worden afgeleid:

- verantwoording omtrent het beheer van door verschaffers van risicodragend kapitaal ter beschikking gestelde middelen (blz. 33, regel 11 v.o.);
- informatie omtrent de financiële toestand (blz. 33, regel 9 v.o.) voor verscheidene groepen;
- (informatie omtrent) de bloei der onderneming (blz. 33, regel 6 v.o.);
- financiële gegevens omtrent de toestand van ondernemingen (blz. 33, regel 3 v.o.);
- (bereiken van) gezonde verhoudingen in het bedrijfsleven (blz. 35, regel 5 v.b.).

Ter bereiking van deze desiderata stelt de Commissie voor regelen te stellen omtrent de inrichting van de jaarrekening, omtrent de publikatie van die jaarrekening, (van bepaalde groepen ondernemingen, waaronder alle belangrijke), omtrent de op toepassing der regelen uit te oefenen controle en omtrent de sancties bij overtreding.

Het is opmerkelijk dat enige verbandlegging tussen de desiderata en het voorgestelde middel (de jaarrekening) in het rapport ontbreekt.

Stilzwijgend en als vanzelf sprekend wordt aangenomen dat *de* jaarrekening van

¹⁾ Herziening van het ondernemingsrecht. Rapport van de Commissie ingesteld bij beschikking van de Minister van Justitie van 8 april 1960. 's-Gravenhage, 1965.

een onderneming het bij uitstek aangewezen of wellicht het enige middel is om deze desiderata te vervullen, en dat aan alle verschillende desiderata ook door een en hetzelfde middel (een en dezelfde jaarrekening) kan worden voldaan. Ik acht dit een misvatting en wel ene van zodanig fundamentele aard dat zij veel van het daarna door de Commissie voorgestelde op losse schroeven zet.

3 *De functie(s) van de jaarrekening*

Van oudsher is de jaarrekening het middel waarmee bestuurders van een onderneming verantwoording afleggen omtrent het door hen in het (recente) verleden gevoerde beheer over de onderneming. Deze verantwoording werd (en wordt) afgelegd aan de eigenaren door wie de bestuurders zijn aangesteld. In het - overigens in dit kader weinig interessante - geval, dat bestuur en eigendom in dezelfde persoon verenigd zijn, geldt, met aanpassing van de woordkeus, ongeveer hetzelfde. Zolang deze functie van de jaarrekening de enige is, zal er, formeel althans, geen behoefte bestaan aan wettelijke regelen omtrent haar inrichting, publikatie en controle; de eigenaren zullen zelf de nodige maatregelen moeten treffen opdat de door hen aangestelde bestuurders op adequate wijze verantwoording afleggen en zich aan controle onderwerpen.

Historisch gezien is de tweede functie van de jaarrekening het verschaffen van inzicht in de solvabiliteit van de onderneming aan schuldeisers in ruime zin. De beperkte aansprakelijkheid van aandeelhouders ener N.V. maakt het stellen van regelen omtrent de inrichting en publikatie der jaarrekening en de controle op de jaarrekening gewenst. Schuldeisers hebben immers slechts in uitzonderingsgevallen (bijv. kredietverstreckende banken) de mogelijkheid zich door eigen onderzoek een oordeel over de solvabiliteit der als N.V. gedreven bedrijfshuishouding te vormen.

Gegeven het belang van schuldeisers en bestuur/eigenaren zullen de voorschriften en de gebruiken meer barrières opwerpen tegen over- dan tegen onderschatting van de solvabiliteit.

Onder invloed van voortschrijdende ontwikkelingen zijn voor grote groepen van belangrijke N.V.'en beide traditionele functies van de jaarrekening volstrekt verouderd, waardoor zij slechts in sterk gewijzigde formulering nog van betekenis kunnen worden geacht. Deze ontwikkelingen betreffen enerzijds de wijziging van de positie van aandeelhouders (eigenaren) die het laatste woord over alle zaken de N.V. betreffende hebben, in die van beleggers die naar het hun goedgevindt hun belang bij een N.V. uitbreiden of inkrimpen, doch zich met de gang van zaken niet dan in noodgevallen intensief bezighouden. De hieruit voortvloeiende verzelfstandiging van de N.V. en van haar bestuur is reeds door velen gesignaleerd. Anderzijds heeft zich de ontwikkeling voorgedaan dat een aantal, vooral grote N.V.'en op eigen kracht een vertrouwen in hun solvabiliteit heeft weten te verwerven, dat de meeste schuldeisers geen behoefte gevoelen daarover nog inlichtingen uit de jaarrekening te verkrijgen. Dit (veelal gerechtvaardigde) vertrouwen straalt zelfs af op vele kleine N.V.'en (die dit niet altijd verdienen). Het is wellicht dienstig in dit stadium van het betoog te doen opmerken dat informatie alleen dan van nut is, indien men er iets mee kan doen. In concreto: het kan wel „aardig” zijn voor een aandeelhouder informatie te verkrijgen over het gevoerde beheer, maar in feite heeft hij daar alleen iets aan indien hij op grond van die informatie

beslissingen kan nemen. In casu betekent dit bij gunstige uitkomsten zijn aandelenbezit uitbreiden of trachten een dividendverhoging gerealiseerd te krijgen, bij ongunstige hetzij tezamen met andere aandeelhouders maatregelen tegen het bestuur treffen, hetzij zijn aandelenbezit inkrimpen. Zo ook voor de schuldeiser, die bij ongunstige ontwikkelingen kan trachten zijn vorderingen aan anderen over te doen of ze versneld te doen afwikkelen. Het belang van de opmerking schuilt hierin dat in wezen - behoudens hier niet te bespreken kwade trouw - degenen die de jaarrekening als informatiebron behoeven geen belang hebben bij informatie over hetgeen geschied is, doch wel over hetgeen voor de (naaste) toekomst verwacht mag worden. Het is duidelijk dat aan een toekomstverwachting slechts dan voldoende basis kan worden gegeven indien zij kan worden afgeleid uit hetgeen in het verleden is bereikt. In de moderne, op continuïteit gebaseerde voortbrenging is dit ook mogelijk. Doch meer dan een basis voor de toekomstverwachting kan het verleden niet zijn. Dit is ook wel herhaaldelijk gebleken bij min of meer abrupte verbrekings van de continuïteit (zoals: het verbreken van de betrekkingen met Indonesië; invoering van gegroeide verhoudingen verstorende E.E.G.-bepalingen; in individuele gevallen oprichting van een nieuwe fabriek, sterke overschakeling op export, achterblijven van de groei van het transatlantische toeristenverkeer bij de verwachte toeneming, enz.).

Voor de beide tot nu toe besproken groepen (aandeelhouders en schuldeisers) staat dit prospectieve aspect van de jaarrekening als bron van informatie waarop zij hun beslissingen (mede) baseren sterk op de voorgrond. Doch dit geldt ook voor andere groepen door de Commissie genoemd: de potentiële aandeelhouders en de potentiële leveranciers en afnemers. Ook voor deze beide groepen is de jaarrekening als informatiebron slechts van betekenis indien zij (mede) hierop hun beslissing kunnen baseren van „potentieel” tot „reëel” te worden, en dat wil zeggen zich een oordeel omtrent de toekomstige ontwikkeling kunnen vormen. Nu kan men zich met enig recht afvragen waarom de N.V. zich druk zou moeten maken omtrent potentiële aandeelhouders, leveranciers en afnemers. Ik ben daarom geneigd de functie van de jaarrekening in dit verband wat anders te benaderen en die primair vanuit het standpunt van de N.V. te bezien. De N.V. - als zelfstandige bedrijfshuishouding - heeft er immers een aanwijsbaar belang bij een zodanig „klimaat” te scheppen dat zij, indien nodig, met succes een beroep op de vermogensmarkt kan doen en dat zij niet ten gevolge van onvoldoende vertrouwen veroorzaakt door onvoldoende informatie, geremd wordt in haar verkoop- en haar inkoopmogelijkheden. Secundair komt dan de functie die zou kunnen worden aangeduid als bescherming van potentiële aandeelhouders, obligatiehouders, leveranciers en afnemers: tijdig zal een ongunstige ontwikkeling bekendgemaakt moeten worden, ook al zou dit tegen het directe belang van de N.V. in gaan.

De functie van de jaarrekening voor de werknemers is een andere dan die voor de overige besproken groepen. Hoezeer de Commissie suggereert dat ook hier uitsluitend prospectieve aspecten van betekenis zijn („die in hun belangen nauw verbonden zijn met de bloei der onderneming”), het is duidelijk dat de werknemers als groep tenminste even geïnteresseerd zijn in de retrospectieve beschouwing. Het aandeel van de werknemers in het maatschappelijk resultaat van de voortbrenging in het algemeen en van het economisch resultaat van de onderneming waarbij zij werkzaam zijn in het bijzonder is nu eenmaal een onderwerp dat vooraan in de belangstelling van de werknemersvertegenwoordigers staat. Het prospectieve ele-

ment is voor hen van ondergeschikte betekenis: zij kunnen niet veel anders doen dan trachten een andere werkgever te vinden indien hun belangen geschaad zouden worden door het uitblijven van „bloei der onderneming”. In de tegenwoordige omstandigheden is dit uiteraard een veelal zeer goed te effectueren beslissing; in andere omstandigheden zal dat anders zijn. Deze groep kan men overigens gevoelig uitbreiden met anderen dan werknemers die diensten voor de N.V. verrichten of als toeleveringsbedrijven optreden en zich in een ietwat afhankelijke positie bevinden.

4 *De geschiktheid van de jaarrekening voor de vervulling der verschillende functies*

Als informatiebron voor actuele en potentiële aandeelhouders zal de jaarrekening inzicht moeten verschaffen in de waarde van de bedrijfshuishouding als toekomstige winstbron (de toekomstige winstgevendheid), alsmede in de tegenwoordige en toekomstige mogelijkheden van dividenduitkering (de „dividendgevendheid”). Deze laatste is onder meer afhankelijk van de liquiditeit. Voor actuele en potentiële schuldeisers zijn van betekenis de omvang van het eigen vermogen in relatie tot het vreemde vermogen en de kans op aantasting van het eigen vermogen door verliezen of uitdelingen (de toekomstige solvabiliteit), alsmede de potentie van de huishouding op tijd haar schulden te voldoen (de toekomstige liquiditeit).

Voor de werknemers is vooral van betekenis de winstgevendheid in relatie tot de vergoeding voor de geleverde arbeid.

In deze opsomming van winstgevendheid, dividendgevendheid, liquiditeit en solvabiliteit vindt men ten naaste bij de elementen terug die de Commissie in artikel 2 van het Voorontwerp van wet (blz. 42) als eisen aan de jaarrekening te stellen, heeft geformuleerd. Het heeft derhalve de schijn alsof de jaarrekening, opgesteld volgens de eisen van de Commissie, ook alle besproken functies kan vervullen. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat het ontbreken van enige tijdsbepaling in de formulering van de Commissie slechts tot een schijn van overeenstemming leidt. Wat immers moet men verstaan onder „het vermogen” en „de rentabiliteit”? Ten aanzien van het vermogen kan men nog zeggen dat niet anders bedoeld kan zijn dan het vermogen op een zeker moment en wel de balansdatum. Ten aanzien van de rentabiliteit ligt dit geheel anders. Wordt bedoeld de rentabiliteit gedurende het verslagjaar? Maar, aangezien onder rentabiliteit verstaan wordt de verhouding tussen winst en eigen vermogen, kan dan niet worden volstaan met het vermogen op een gegeven moment, doch zal dit moeten worden gesplitst in eigen en vreemd vermogen, terwijl ook gegevens verstrekt zullen moeten worden over het eigen vermogen dat gedurende het verslagjaar in het bedrijf werkzaam is geweest.

Echter, indien alleen de winst (als factor in de rentabiliteit) over het verslagjaar wordt bedoeld, wordt niet voldaan aan het voor aandeelhouders hierboven gewenste inzicht in de *toekomstige* winstgevendheid. Soortgelijke opmerkingen kan men maken ten aanzien van de solvabiliteit en de liquiditeit (beide momentopnamen).

5 *Eerste conclusie*

De functies die de jaarrekening, opgesteld conform de eisen van de Commissie, kan vervullen zijn sterk overschat. Hier mag ~~aan~~ worden toegevoegd dat meer in het

algemeen de jaarrekening slechts een instrument met beperkte werking is en dat niet mag worden verwacht dat één jaarrekening een veelheid van functies zal kunnen vervullen.

6 De waarderingsgrondslagen

Uit de eerste conclusie volgt dat bij het voorschrijven van regelen die bij het opstellen van een jaarrekening in acht moeten worden genomen, een der functies als uitgangspunt moet worden gekozen.

Op basis daarvan zullen de voorschriften moeten worden ontworpen. Pas daarna kan worden onderzocht in hoeverre deze jaarrekening mede andere functies kan vervullen, casu quo welke nadere informatie - niet in het keurs van de jaarrekening te persen - op andere wijze dient te worden verstrekt.

Aangezien ook de Commissie geen wijziging voorstelt in de vaststellingsbevoegdheid van de aandeelhoudersvergadering (gewijzigd artikel 42 WvK; blz. 49) ligt het voor de hand als primaire functie van de door het bestuur opgestelde jaarrekening te zien de informatie aan aandeelhouders. De vraag doet zich nu voor of een jaarrekening, opgesteld volgens het Voorontwerp van wet, een adequate informatiebron voor aandeelhouders kan zijn. Onder voorbijgaan aan velerlei details, wordt hier alleen stilgestaan bij artikel 5 van dat Voorontwerp. Daar wordt gesteld dat de waarderingsgrondslagen in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar moeten worden beschouwd. Ter beoordeling van deze eis dient teruggegrepen te worden op de historisch eerste functie van de jaarrekening: het doen van verantwoording door bestuurders aan eigenaren.

Het is immers zo, dat de grondslagen die thans en in de nabije toekomst in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd voor een zeer groot deel nog stammen uit de tijd waarin deze historisch eerste functie ook als de belangrijkste gold, resp. uit de tijd waarin de historisch tweede functie (inzicht aan schuldeisers in de solvabiliteit) van essentieel belang werd geacht. Dientengevolge ontbreekt in vele van de traditionele normen het prospectieve element geheel en worden nog steeds normen als aanvaardbaar beschouwd als zij maar vooral de solvabiliteit niet overschatten.

Aandeelhouders hebben echter geheel iets anders nodig. Zij dienen inzicht te kunnen verkrijgen in de toekomstige mogelijkheden van de onderneming om, met continuïteit in de bedrijfsuitoefening, winst te behalen en uit te keren. Een waardering van activa en passiva die voldoet aan normen die in het maatschappelijk verkeer op grond van de historie thans nog aanvaardbaar worden geacht, belemmert de mogelijkheid dit inzicht te verkrijgen, te meer indien - wat niet expliciet wordt vermeld - de waarderingsgrondslag kennelijk ook rechtstreeks van invloed op de winst- en verliesrekening is.

Het lijkt aan geen twijfel onderhevig dat het inzicht dat aandeelhouders behoeven, wél wordt gediend door een waardering volgens bedrijfseconomische grondslagen, niet door een waardering volgens grondslagen die op in feite verouderde normen als aanvaardbaar worden beschouwd.²⁾

Dat door het eisen van een waardering volgens bedrijfseconomische grondslagen de vervangingswaarde op de voorgrond zou komen lijkt een belangrijk winstpunt.

2) Voor een uitvoerige behandeling van dit onderwerp wordt verwezen naar A. Goudekot - Goed koopmansgebruik, op blz. 282 e.v. van de 39e jaargang (sept. 1965) van dit blad.

Er bestaat te dezen aanzien een merkwaardig misverstand: gesteld is dat een waardering op vervangingswaarde de onderlinge vergelijkbaarheid van jaarrekeningen van verschillende N.V.'en zou bemoeilijken, nu vele Nederlandse en de meeste buitenlandse jaarrekeningen niet op deze basis worden samengesteld. Het misverstand waarop deze uitspraak rust is gelegen in de stilzwijgende veronderstelling dat jaarrekeningen op basis van historische prijzen *wel* onderling vergelijkbaar zijn. Het is duidelijk dat dit ten principale onjuist is, omdat zowel de voorstelling van de grootte van het vermogen als de voorstelling van de winst daarbij afhankelijk zijn van de toevallige prijzen die op de al even toevallige aanschaffingsdatums golden. Er is geen enkele reden te veronderstellen dat twee ondernemingen waarvan men de jaarrekeningen wil vergelijken gemiddeld even oude duurzame activa en voorraden bezitten.

Ook de Commissie ontkomt niet aan een misverstand omtrent deze materie. Op blz. 53 wordt bij de toelichting tot artikel 5 opgemerkt:

„Ten dele moet de onzekerheid in de waardering ook worden teruggevoerd op het feit dat bedrijfseconomie en accountancy weliswaar belangrijke richtlijnen te dezen aan de hand doen, doch niet een voor ieder geval pasklare oplossing kunnen bieden”. Het misverstand schuilt in de stilzwijgende veronderstelling dat de „normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd” *wel* voor elk geval een pasklare oplossing zouden kunnen bieden. Het tegendeel is uiteraard waar: de variatiebreedte van deze „normen” is vele malen groter dan die van bedrijfseconomische grondslagen.

7 *Tweede conclusie*

Voor het opstellen van voorschriften omtrent de jaarrekening dient één functie, en wel die van informatie aan aandeelhouders, als uitgangspunt te worden gekozen. Voor de vervulling van andere, in overweging genomen functies dienen zo nodig publikatievoorschriften los van de jaarrekening te worden gegeven. De jaarrekening kan haar functie als bron van informatie voor aandeelhouders niet doeltreffend vervullen indien de grondslagen voor de waardering slechts behoeven te voldoen aan normen die in het maatschappelijk verkeer aanvaardbaar worden beschouwd op grond van historische en grotendeels verouderde functies van de jaarrekening. Voorgescreven waardering op bedrijfseconomische grondslagen zal aandeelhouders nuttige informatie verschaffen.

8 *Overige punten*

Het zou dit artikel te ver voeren, indien thans getracht zou worden te analyseren welke verdere informatie voor aandeelhouders in de jaarrekening nodig is en welke informatie bovendien ter vervulling van de overige functies moet worden verstrekt.

Er moge één uitzondering worden gemaakt, die de winst- en verliesrekening betreft. Om een inzicht te verkrijgen in de toekomstige winstgevendheid is het voor aandeelhouders van essentiële betekenis te beschikken over een resultatenrekening die de winst naar bronnen splitst. Het is daartoe bepaaldelijk onvoldoende dat van een vijftal groepen van baten en lasten afzonderlijke vermelding wordt voorgeschreven; het is daarbij overbodig dat de inkomsten uit deelnemingen (art. 26, sub b, Voorontwerp; blz. 47) afzonderlijk worden vermeld indien zij in continuïteit tot het bedrijfsresultaat behoren. Hoewel door vele schrijvers reeds het nodige is

opgemerkt omtrent de terminologie die in het Voorontwerp van wet wordt gehanteerd, is daarbij een terminologisch detail dat niet geheel zonder betekenis is, niet naar voren gekomen. Zowel in art. 3 als in art. 6 gebruikt de Commissie de term „getrouw”, resp. „getrouw beeld”. Dit woord „getrouw” is wat archaïstisch, maar in de samenstellingen waarin het ten aanzien van zaken wordt gebruikt, heeft het steeds een betekenis die aanzienlijk afwijkt van wat de Commissie vermoedelijk bedoelt; „een getrouwe weergave”: precies zoals het origineel, niets toegevoegd, niets weggelaten; „een getrouwe vertaling”: zonder overbodige vrijheden; „deze spiegel geeft een getrouw beeld”: zonder enige vervorming. In al deze gevallen dus: precies, zonder enige afwijking, terwijl vermoedelijk bedoeld is dat de weergave (art. 3) of het beeld (art. 6) in zodanige mate met de werkelijkheid overeen moeten stemmen dat geen ernstige, storende afwijkingen voorkomen.

Indien dit inderdaad de bedoeling is, dat men dat zegge. In feite kan overigens hetzelfde worden bereikt door te spreken van „juist” (juist weergeven; juist beeld), dat volgens een woordenboek kan worden omschreven als „zoals het moet zijn”.